

Universiteit
Leiden
The Netherlands

“Vom Hakenkreuz zum Sowjetstern”: een kritische analyse van Bodo Uhses weg naar het communisme

Borsten, G.

Citation

Borsten, G. (2021, February 17). *“Vom Hakenkreuz zum Sowjetstern”: een kritische analyse van Bodo Uhses weg naar het communisme*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3142386>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3142386>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <https://hdl.handle.net/1887/3142386> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Borsten, G.

Title: "Vom Hakenkreuz zum Sowjetstern": een kritische analyse van Bodo Uhse's weg naar het communisme

Issue Date: 2021-02-17

3. 'Jugend und Kindheit': sociale achtergrond en persoonlijke ontwikkeling; oorzaken van Uhse's nationalistisch radicalisme

a. Kinderjaren. De oorlog en de 'boze stiefmoeder'

Uhse heeft dus in zijn autobiografische publicaties, wanneer hij zijn kinder- en jeugdjaren beschrijft, de armelijke omstandigheden waaronder hij opgroeide als oorzaak van zijn radicalisering aangevoerd. De sociale klasse, het milieu waarvan het gezin Uhse deel uitmaakte, de burgerlijk-nationalistische *Offiziersklasse* die haar waarde ontleende aan het sinds de Duitse eenwording in 1870/1871 bloeiende militarisme, had gedurende de oorlog, hoewel armoede onafgebroken op de loer lag, aanvankelijk nog een zekere illusie van stabiliteit en aanzien gewaarborgd.¹⁵⁶

Uhse verwoordt dat in de roman *Wir Söhne*,¹⁵⁷ wanneer hij de omstandigheden waaronder hij als veertienjarige zijn middelbareschooltijd doorstond schetst: "Wir waren hungrig und stolz, denn unsere Väter standen als Offiziere im Feld. Sie waren Helden. In der Schule genossen wir mancherlei Vorteile dadurch".¹⁵⁸ Ondanks die trots, die een grondige onwetendheid van de realiteit van de loopgravenoorlog suggereert, laat Uhse ons een beeld zien van een jeugd die gekenmerkt werd door een allesoverheersende treurigheid. Hem werd voorgesteld een leven te leiden waarin "... in der Entbehrung [...] die Größe"¹⁵⁹ lag, een troosteloosheid die door hem tot wapenspreuk van het Pruisische protestantisme verheven is: armoede en vreugdeloosheid voerden de boventoon, warmte en spontaniteit ontbraken, waren in het treurig kleinburgerlijke milieu zelfs verwerpelijk: "... die Freude war das Schlechte, gut war die saure Pflicht. "Tu was du tun muß! Tu nicht was du tun möchtest!" Das war die große Lebenslehre, an der alle Fröhlichkeit starb, bevor sie geboren wurde".¹⁶⁰

Het gezin waarin hij opgroeide – vanaf zijn tiende jaar, in de jaren voor de oorlog bracht hij veel tijd door bij zijn grootouders - was niet hecht. Het liet zich naar de maatstaven van vandaag gedurende de oorlogsjaren haast kenmerken als eenoudergezin, waarvan de ene over-

¹⁵⁶ Dat aanzien betrof uitsluitend de *rang* van officier. De verdiensten waren voor beroepsofficieren van de Reichswehr ronduit armzalig; tot de rang van Leutnant werd een soldij betaald die onvoldoende was om van te leven; een extra toelage door de familie was noodzakelijk; vanaf de rang van *Hauptmann II*, die in de regel na ongeveer tien jaar bereikt kon worden, werd een bezoldiging betaald die vergelijkbaar was met die van lagere ambtenaren. Een huwelijk was voordat die barrière geslecht werd dan ook niet mogelijk zonder een substantiële bijdrage van de bruid. De rang van *Major* bereikte men pas na ongeveer vijftwintig dienstjaren. Karl-Volker Neugebauer (1993): *Grundzüge der deutschen Militärgeschichte*, Band 1, Freiburg: Rombach-Verlag, p. 223 - 224; Uhse's 'biologische' moeder was dan ook uit een welgestelde familie afkomstig.

¹⁵⁷ Door Klaus Walther, in diens Uhse-biografie betiteld als een relaas van „Krisenjahre in einer Krisenzeit“. Klaus Walther (1984). *Bodo Uhse, Leben und Werk*. Berlin (DDR): Volk und Wissen, p. 22.

¹⁵⁸ *Wir Söhne*, in: GW I, p. 311.

¹⁵⁹ *Ibid*, p. 318.

¹⁶⁰ *Ibid*, p. 317.

gebleven ouder – Uhse's 'boze' stiefmoeder – bovendien geen enkele emotionele binding had met de drie adolescenten die ze, als bijvangst van haar huwelijk, verondersteld was op te voeden. Zijn biologische moeder, die afkomstig was uit een redelijk welvarende familie, verdween na de scheiding van haar man in 1913 uit zijn leven; Uhse zou haar, behoudens een incidentele ontmoeting in 1932,¹⁶¹ pas in de jaren vijftig terugzien.¹⁶² Korte tijd daarna, toen ze vrijwel hulpbehoevend was, zou hij zich, als in aanzien staand hoofdredacteur van het literaire tijdschrift *Aufbau*, nog inspannen om haar een fatsoenlijke levensavond te bezorgen.¹⁶³ Hij was ten tijde van haar vertrek negen jaar oud; zijn vader had hij toen al vier jaar nauwelijks gezien. Jegens zijn stiefmoeder, Frau Siebert, waarmee zijn vader een jaar na de scheiding trouwde, heeft hij nooit enige sympathie weten op te brengen.¹⁶⁴ In *Wir Söhne* en een in later jaren geschreven vervolghoofdstuk daarop, het korte verhaal *Heimkehr 1918*, beschrijft hij de vrouw als een klagerig en vreugdeloos wezen:

“Was weiß ich denn? Ich bin mit Vater so lange nicht zusammengewesen! Immer allein die letzten, besten Jahre...”, klagte sie. Und als hätte sie mit diesem Bekenntnis mehr von ihrem Leben preisgegeben, als sie dürfte, wandte sie sich heftig gegen mich: “Wenigstens etwas habe ich für ihn tun wollen: euch, dich und deinen Bruder, zu anständigen Menschen zu erziehen. Aber das ist mir auch nicht geglückt”.¹⁶⁵

Jegens zijn vader daarentegen, de man die hij tussen zijn vijfde en veertiende jaar alleen had gezien gedurende diens korte perioden van verlof, koesterde hij niets dan bewondering. Walter Uhse werd in 1909 uit het leger ontslagen – Caspar spreekt van, hoewel de werkelijke reden niet volledig is opgehelderd, “... schuldenhalber mußte er Abschied nehmen ...”¹⁶⁶ – vertrok naar Ethiopië en werd in 1914 gerehabiliteerd om zijn deelname als officier aan de oorlog mogelijk te maken.¹⁶⁷ In *Wir Söhne* beschrijft Uhse hoe zijn vader ondanks zijn afwezigheid voor een zekere mate van stabiliteit in het gezin zorgde, en schetst een geïdealiseerd beeld van de man, dat getuigt van een afstandelijke, abstracte bewondering, die hem, in de

¹⁶¹ Franz C. Weiskopf, Bodo Uhse (1990). *Briefwechsel 1942-1948*. Berlin u. Weimar: Aufbau Verlag, p. 391.

¹⁶² Vgl. in dit verband de dagboekantekeningen van 6-7-1951 in de *Reise- und Tagebücher*, waarin hij een ontmoeting met zijn moeder op het Stuttgarter Platz, in *Westberlin*, beschrijft, en een gesprek in de *Omnibus*. In: Bodo Uhse (1981). *Reise- und Tagebücher II*, in: GW V, II. Band, p. 53.

¹⁶³ Briefwisseling in het *Uhse-Archiv*, AdK, Berlin, III Korrespondenz, *Einzelbriefe*, 146 - 162.

¹⁶⁴ “[I]ch hatte Frau Siebert nie leiden können.” *Wir Söhne*, in: GW I, p. 338.

¹⁶⁵ In 1959; in: „Heimkehr 1918“, in: Bodo Uhse (1959). *Reise in einem blauen Schwan. Erzählungen*. Berlin: Aufbau Verlag, p. 9.

¹⁶⁶ In *Leben und Werk, Eine Chronik*, in: *Almanach*, p. 355 – 356.

¹⁶⁷ Er zijn aanwijzingen dat Walter Uhse's vertrek naar Afrika niet zozeer te maken zou hebben gehad met door hem gemaakte schulden, maar met het feit dat hij tijdens een duel een Zweed gedood had. Zie ook *Wir Söhne*, waar van dit feit gewag wordt gemaakt door een vriend van de hoofdpersoon, die opmerkt: “... Was soll ein Mann wohl tun?”, fragte er achselzückend und erzählte mir die Geschichte vom Schweden, den mein Vater erschossen hatte.” *Wir Söhne*, p. 399.

grauwheid waarin zich het leven gedurende de oorlog afspeelde, iets bovenmenselijks en exotisch gaf:

Ich hatte seine rauhe, männliche Art bewundert. [...] [Wir] waren [...] nur wenig zusammen gewesen. Aber diese wenigen Male, da ich ihn gesehen hatte, hatten einen bestimmten, unerschwindbaren Eindruck auf mich gemacht mit seiner kleinen, straffen Reitergestalt und dem unbesonnenen Lachen des Abenteurers. Das Leben trug frische, leuchtende Farben in seiner Gegenwart. Immer hatte er ausgewählte schöne Hunde um sich. Obwohl er sich beide Arme und Beine bei Stürzen gebrochen hatte, bevorzugte er unruhige, wilde Pferde, die sonst niemand reiten möchte. Bei seinen Urlaubsbesuchen war das Haus voller Gäste vom Morgen bis zum Abend. Es gab Ausritte und Schlittenfahrten, Jagden und prächtige Gesellschaften. Das Glas in der Hand, ging mein Vater mit mächtigen Sporen auf und ab, scherzte und erzählte von seinen Abenteuern in Afrika.¹⁶⁸

Als zijn vader na de oorlog na een afwezigheid van tien jaar eind 1918 als *Major* definitief naar huis terugkeert verliest hij, met zijn uniform, zijn maatschappelijke status en – voor wat betreft Bodo - zijn glans: de Offiziersklasse hield op te bestaan, en de miljoenen, waaronder ook de Uhse, die zich dankzij hun deelgenootschap aan die klasse nog op enige status konden bogen werden gedeclasseerd; Walter Uhse, de flamboyante officier, ontdaan van zijn uniform, bestond niet meer: “Statt dessen arbeitete mein Vater als Portier in der Schweinfurter Kugellagerfabrik,¹⁶⁹ weil seine Pension zum Leben nicht reichte. [...] Wir waren arm“.¹⁷⁰ Zijn bewondering voor de man, wiens demasqué symbool lijkt te staan voor de plotselinge onttakeling van de Duitse samenleving na 1918 en het daarmee verloren gaan van iedere vorm van zekerheid en structuur, verdampte in korte tijd.

b. Afzondering en eenzaamheid; vertrek uit het ouderlijk huis. De oorlog als katalysator voor radicalisering

Uhse heeft dus, zo blijkt uit verschillende van zijn eerdere biografieën, een tamelijk solitaire jeugd gehad; zijn persoonlijkheid lijkt mede te zijn gevormd door het feit dat hij geen regulier onderwijs volgde en doordat hij lange perioden bij zijn – tamelijk welgestelde – grootouders van moederszijde werd ondergebracht,¹⁷¹ tot zijn tiende jaar weinig contact met leeftijdgenoten had. Pas vanaf 1913, na de scheiding van zijn ouders, toen het gezin woonde in

¹⁶⁸ Walther (1984), p. 28.

¹⁶⁹ Andere bronnen noemen de functie van *Aufseher in einem Warenhaus* (vgl. Caspar (1984), *Chronik*, p. 356); ook: dagboek aantekening van 23 augustus 1949, in: *Reise- und Tagebücher I*, GW V, p. 546-547; de aard van de door Walter Uhse feitelijk vervulde functie doet er overigens minder toe dan de psychologisch ingrijpende sociale declassering waartoe zijn ontslag uit het leger leidde.

¹⁷⁰ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 38.

¹⁷¹ Uhse verbleef tot zijn tiende jaar regelmatig bij zijn – welgestelde – grootouders van moederszijde, die een ruim stadshuis in het centrum van Braunschweig bezaten, en een zomerverblijf in Schierke/Harz. Vgl. bijvoorbeeld zijn dagboek aantekeningen vanaf 27 juli 1949, wanneer hij tijdens een sanatoriumverblijf weer in de Harz verblijft. *Reise- und Tagebücher II*, in GW V, p. 539ff.

het Silezische Glogau,¹⁷² ging hij na jaren van *Privatunterricht* naar een reguliere school en sloot er vriendschappen.¹⁷³ Hij was door de lange periode zonder veel contact met leeftijdgenoten gewend zijn eigen plan te trekken, en zonderde zich af van zijn omgeving, zelf zo, dat “... [es] zwischen mir und meiner Mitwelt [...] kaum eine Verbindung [gab]”.¹⁷⁴ Door het gebrek aan contact met leeftijdgenoten las hij veel; niet zonder adolescente pathetiek schrijft hij: “Ich suchte meinen Zuflucht in den Büchern. Was mir das Leben verweigert hat, wollte ich in ihnen entdecken”.¹⁷⁵ Hij las klassieken als Goethe, Schiller en Shakespeare, als Hölderlin en Lenz. Ook Mörike en Nietzsche, waarvan hij, enigszins tot zijn vreugde, ontdekte dat die al op jonge leeftijd in waanzin waren geëindigd, behoorden tot zijn favorieten: “... Ich triumpierte in der Gewißheit, mit mir werde es auch nicht mehr lange dauern”.¹⁷⁶

In 1919, als het gezin Uhse van Glogau naar Steglitz¹⁷⁷ verhuisd is, sluit Bodo zich aan bij Wandervogel, die in die plaats haar bakermat had.¹⁷⁸ Hij bevestigt dat zijn lidmaatschap van die vereniging en later van de na de oorlog uit Wandervogel voortgekomen bündische Jugend¹⁷⁹ vooral een vlucht was uit de eenzaamheid en de deprimerende omgeving van het gezin waaruit hij afkomstig was: “Rebellion gegen den ärmlichen Puritanismus eines Familienlebens, das keines mehr war, romantische Sehnsucht und das Bedürfnis nach einer Gesellschaft, die sich anderswo nicht finden ließ, hatten mich in die Jugendbewegung getrieben”.¹⁸⁰ Zijn aansluiting zoeken bij de jeugdbeweging – vele van zijn lot- en leeftijdgenoten deden dat met hem – wordt over het algemeen gezien als een collectief “Affront gegen Lehrer und Eltern als „Stützen der Gesellschaft””¹⁸¹, als een onder de jeugd levende uiting van verlangen naar een leven buiten de burgerlijke samenleving en het daar heersende ma-

¹⁷² Het huidige *Głogów* in *Niederschlesien*, Polen.

¹⁷³ In de roman *Wir Söhne*, die gezien de erin opgeroepen sfeer zeker als autobiografisch gekenschetst kan worden – zowel de familieomstandigheden als de locatie als de tijd waarin de roman zich afspeelt komen overeen met Uhse's ‘echte’ leven – beschikt de hoofdpersoon (als ik-figuur) over een redelijk uitgebreide vrienden- en kennissenkring.

¹⁷⁴ *Wir Söhne*, in: GW I, p. 377.

¹⁷⁵ *Ibid*, p. 376.

¹⁷⁶ *Ibid*, p. 377.

¹⁷⁷ Steglitz ligt in het zuidwesten van Berlijn; het werd in 1920 *eingemeindet* in het in dat jaar ontstane *Groß-Berlin*.

¹⁷⁸ De *Wandervogel-Ausschuß für Schülerfahrten e.V.* werd op 4 november 1901 opgericht.

¹⁷⁹ „Bündische Jugend” is een verzamelnaam van een gepolitiseerd, maar niet aan een partij ondergeschikt conglomeraat van jeugdgroepen, waarin “... die Jugend [sich] aus eigenem Antrieb und unter einer den eigenen Reihen entstammenden Führerschaft zusammen [findet], um sich ein eigengesetzliches Leben außerhalb der zu festen Formen erstarrten Welt der Erwachsenen zu schaffen”. Zij onderscheidt zich daarmee duidelijk van eerdere, van hogerhand, door volwassenen aangestuurde bewegingen als Wandervogel en de *Freideutsche Jugend*, en van de jeugdbewegingen van de politieke partijen. Vgl. (o.a.) Armin Mohler (1989). *Die konservative Revolution in Deutschland 1918-1932. Ein Handbuch*. Dritte, um einen Ergänzungsband erweiterte Auflage. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, p. 153f. Het boek is eerst verschenen als dissertatie in 1949, als boek in 1950).

¹⁸⁰ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 594.

¹⁸¹ Walther, (1984), p. 29.

terialisme, dat de oorzaak was geweest van het uitbreken en het zich jarenlang blijven voort-slepen van de oorlog.

Over het algemeen wordt Uhse's deelname aan Wandervogel beschouwd als een eerste stap in de richting van het nationaal-socialisme.¹⁸² Renata von Hanffstengel ziet vooral zijn eenzaamheid en behoefte aan geborgenheid als oorzaak van zijn drang om zijn heil te zoeken bij organisaties, die hem de structuur en aandacht konden bieden die hij gedurende zijn jeugd ontbeerd had, als een zoektocht,

... nach Anschluß an solche, die ihm Vater oder Mutter ersetzen könnten oder zumindestens Liebe und Verständnis entgegenbringen. [...] Sein Eintritt in den Wandervogel, die bündische Jugend, dann in die NSDAP und der Wechsel zur KPD sind Phänomene mit teilweise denselben Vorzeichen. In jedem Falle handelte es sich um Anschluß an Organisationen, die ihm ein solides Gefüge boten, das ihm als Kind gefehlt hatte.¹⁸³

Ze ziet dus, en ze verwijst daarbij naar Freud, vooral Uhse's eenzame jeugd als een psychologisch verklaarbare oorzaak van zijn toetreding tot rechts-radicalen groepen en zijn latere lidmaatschap van KPD en SED.¹⁸⁴

Ze gaat met die wellicht wat makkelijke conclusie voorbij aan een aantal overduidelijk aanwezige aanwijzingen die zijn radicalisering op een heel andere wijze duiden, zoals het milieu waaruit hij stamde, de burgerlijk-nationalistische *roots*, die hem, zeker in de heterogene en instabiele politieke realiteit van de eerste jaren na de oorlog, 'genetisch' kwetsbaar maakten voor radicaal-nationalistische overwegingen.¹⁸⁵ Die kwetsbaarheid bood een vruchtbare voedingsbodem voor zijn patriottisme, zijn liefde voor Duitsland en de daardoor vanzelfsprekende afkeer tegen de Republiek van Weimar, als bijproduct van het *Schandvertrag* van Ver-

¹⁸² Vgl. bijvoorbeeld Caspar, *Almanach*, p. 356.

¹⁸³ Hanffstengel (1995), *Mexiko*, p. 104.

¹⁸⁴ Letterlijk zegt ze, met een verwijzing naar "... den verschiedenen Nachfolge- und Gegenerschulen von Freud ...", dat "... die gewichtige Bedeutung von Ereignissen in der frühen Kindheit für das spätere Leben eines jeden Menschen nicht mehr in Frage gestellt [wird]". Ibid. Hoewel verwijzen naar Freud als verklaring voor bepaalde eigenschappen of gewoontes van een subject enige tijd school heeft gemaakt in de biografiek, en er nog incidenteel sporen van te vinden zijn, lijkt het inmiddels achterhaald. Hermione Lee stelt dat "Freud's influence on biography was immense. Even non-believers in psychoanalysis felt, post-Freud, a duty to deal with their subject's sexuality, illnesses, dreams, and infancy [...]. Psycho-biography is out of fashion now, but vestigial traces of its language can be found [...] in contemporary biographies that are not remotely Freudian". Hermione Lee (2009). *Biography*, p. 86f.

¹⁸⁵ 'Genetisch' dient hier niet in biologische, maar in sociaal-maatschappelijke zin begrepen te worden, als verwijzing naar de wortels van de familie, het 'nest'. Stefan Breuer wijst in dit verband op het bestaan van een *Milieustruktur*, die ideologische keuzen relateert aan de maatschappelijke klasse waaruit iemand afkomstig is; het burgerlijk-nationalistische milieu waarin Uhse opgroeide laat zich volgens Breuers redenering op de monarchistische rechtervleugel positioneren (zoals de arbeiders overwegend onderdak vinden bij SPD en KPD), vanwaar het maar een kleine – en voor een jongere als Uhse logische – stap zou zijn naar het nieuwe nationalisme. Breuer (2010), p. 153ff.

sailles,¹⁸⁶ allemaal factoren die hem evenzogoed – bewust of onbewust – kunnen hebben doen kiezen voor een vereniging die hem in ideologische zin rijp maakte voor het nationaal-socialisme.

Hoewel het voor de hand ligt dat de eenzaamheid die Uhse's jeugd kenmerkte een rol gespeeld heeft, lijkt Hanffstengel het belang van die sociale en politieke context waarbinnen hij tot zijn besluit is gekomen zich aan te sluiten bij een radicaalnationalistische groep te onderschatten. Het onverwachte einde van de oorlog en daarmee van het Duitse Keizerrijk veroorzaakte bij de meeste Duitsers een enorme schok. De nieuwe politieke realiteit en de maatschappelijke Wende die het gevolg waren van de nederlaag leidden tot een sociale en culturele herschikking van de samenleving, die door veel publicisten zelfs als “Revolution”¹⁸⁷ werd gekenschetst. De door en door gemilitariseerde samenleving met de nadrukkelijk aanwezige Offiziersklasse, zoals die het leven en het straatbeeld in de steden sinds de Frans-Duitse Oorlog bepaald had, had opgehouden te bestaan. Velen hadden dan ook moeite zich aan te passen aan de nieuwe omstandigheden, wat met name gold voor de vele honderdduizenden militairen, waaronder Walther Uhse, die zich door het einde van de oorlog en door de *Rüstungsbeschränkung*, waaronder de verplichte reductie van het aantal manschappen van de Reichswehr die door het “Versailler Vertrag” was voorgeschreven,¹⁸⁸ gedwongen zagen zich een plaats in de burgermaatschappij te verwerven.

Het is dan ook waarschijnlijker dat het niet zozeer – in elk geval niet uitsluitend – de psychologische factoren, waaronder de door Hanffstengel genoemde eenzaamheid gedurende zijn jeugd, geweest zijn die Uhse ertoe hebben aangezet zijn heil te zoeken op de radicaal-nationalistische vleugel, bij de verenigingen en bonden die daar actief waren, en die hem, in 1920, als zestienjarige, tot deelname aan de *Kapp-Putsch* hebben doen besluiten. Het lijkt er eerder op dat hij na de oorlog, net als vele van zijn generatiegenoten, niet goed wetend wat hij met de veranderde realiteit moest aanvangen – “... mit der selbstverständlichen Aussicht auf die Offizierskarriere war es nun natürlich aus ...”¹⁸⁹ gekozen heeft voor een platform waarvandaan hij zijn afkeer van de Republiek, die in brede kring als oorzaak van de maatschappelijke ontredde werd gezien, zo ondubbelzinnig mogelijk in concreet handelen kon omzetten.

¹⁸⁶ Zie het citaat in de inleiding over “die Grundlage der Republik”. *Irrtümer und Umwege*, in: GW I, p. 594.

¹⁸⁷ Vgl. in dit verband bijvoorbeeld o.a. Mark Jones (2016). *Founding Weimar: Violence and the German Revolution of 1918–1919*. Cambridge: Cambridge University Press, en Sebastian Haffner, (2004). *Die deutsche Revolution 1918/19*. Reinbeck bei Hamburg: rororo.

¹⁸⁸ Zie de artikelen 159 tot en met 213 van het verdrag. Bron: <http://www.documentarchiv.de/wr/vv05.html>, stand 17-10-2019.

¹⁸⁹ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 594.

Het feit dat hij voor de bündische Jugend heeft gekozen – een aantal van de daaronder ressorterende jeugdgroepen is in 1933 opgegaan in de *Hitlerjugend* - duidt veel nadrukkelijker op een radicaalnationalistische en antidemocratische grondhouding dan op een verlangen naar liefde, geborgenheid en begrip.¹⁹⁰ Wandervogel kon met haar activiteiten met een beetje goede wil nog een min of meer politiek neutraal onderkomen voor jeugdigen genoemd worden, en daar waar dat niet mogelijk was, kon in de meeste gevallen een overmaat aan romantische naïveteit als verontschuldiging worden aangevoerd. De bündische Jugend echter, met haar meestal militair-hiërarchische organisatie, haar strenge ballottage (er was sprake van “Auserlesenen”, ‘uitverkorenen’, voor volksvreemde elementen was geen plaats), haar rituelen en met de introductie van het fenomeen *Volksgemeinschaft*, wordt in de hedendaagse geschiedschrijving als wegbereider voor het nationaal-socialisme beschouwd.¹⁹¹ De Bund Oberland, waardoor Uhse in 1921 werd opgenomen had in dat verband, als uitvloeisel van het in datzelfde jaar verboden *Freikorps Oberland*, duidelijk fascistische kenmerken:¹⁹² het was een völkisch-nationalistische, sterk hiërarchisch georganiseerde militie die op gewelddadige wijze naar een wedergeboorte van de Duitse natie streefde – met het grote, ‘Tweede’ Rijk van voor de oorlog als voorbeeld,¹⁹³ een verbond bovendien waarvan de leden individueel of in groepsverband buitengewoon gewelddadig optraden, zelfs politieke moorden – “Fememorde”¹⁹⁴ - begingen. Het was in elk geval geen gezelligheidsvereniging die warmte en geborgenheid bood aan dolende zeventienjarigen.

Uhse laat daarnaast in zijn publicaties en brieven al in een vroeg stadium regelmatig een naar de rechterzijde van het politiek spectrum neigende attitude zien. Zo was de door hem opgevoerde deelname aan de Kapp-Putsch in 1920 al geen teken van een diepgewortelde liberaal-democratische levensvisie. Wanneer hij echter op zijn derde werkdag in Bamberg, in juni 1921, door zijn baas naar een bijeenkomst van de *Deutschvölkische Schutz- und Trutz-*

¹⁹⁰ Die had hij tenslotte ook bij andere, communistische, liberaal- of sociaaldemocratische jeugdbewegingen kunnen vinden.

¹⁹¹ Zie in dit verband o.a. Rüdiger Ahrens (2015). *Bündische Jugend: eine neue Geschichte 1918-1933*. Göttingen, Wallstein.

¹⁹² “Fascism is a form of extreme right-wing ideology that celebrates the nation or the race as an organic community transcending all other loyalties. It emphasizes a myth of national or racial rebirth after a period of decline or destruction. It calls for a “spiritual revolution” against signs of moral decay such as individualism and materialism, and seeks to purge “alien” forces and groups that threaten the organic community. Fascism tends to celebrate masculinity, youth, mystical unity, and the regenerative power of violence. Often it promotes racial superiority doctrines, ethnic persecution, imperialist expansion, and genocide”. Matthew N. Lyons (1997). *What is Fascism? Some general ideological features*. Somerville MA: Political Research Associates. Bron: <https://www.politicalresearch.org/2016/12/12/what-is-fascism-2>, stand 19-11-2019

¹⁹³ Christof Hübner (2006). “Bund Oberland, 1921-1923/1925-1930”. In: *Historisches Lexikon Bayerns*. Bron: http://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Bund_Oberland,1921-1923/1925-1930. Stand: 23-10-2019.

¹⁹⁴ Een „Feme” impliceert “eine geheime gerichtähnliche Versammlung, die über die Ermordung von politischen Gegnern und Verrätern in den eigenen Reihen entscheidet”; bekende Fememorde zijn onder andere die op Matthias Erzberger (1921) en Walther Rathenau (1922).

*bund*¹⁹⁵ wordt gestuurd laat hij zien dat zijn radicale nationalisme serieus te nemen is. Op die bijeenkomst zegt hij zich buitengewoon kwaad te maken over de angsthazerige wijze waarop de spreker “... in seinem blauen Konfirmationsanzug verwirrt herumhampelte, sobald Zwischenrufe laut wurden”,¹⁹⁶ want “... [w]o sollte die nationale Sache hinkommen, wenn sie ängstlich vor Demokraten und Katholiken auswich?”.¹⁹⁷ Aan zijn vriend Hans Severit meldt hij in datzelfde jaar, eveneens in de rol van kersverse reporter bij het *Bamberger Tageblatt*, nog voordat hij zich aansluit bij de Bund Oberland dat hij “dank [s]einer Leitartikelei einen Kreis sehr netter vaterländisch gesinnter Menschen kennengelernt [hat], deren Umgang äußerst anregend [ist]”.¹⁹⁸ Enige maanden later, in november 1921, bevestigt hij zijn plaats in het politieke landschap met de eveneens aan Severit gerichte verzuchting “Wenn sie nur käme, eine richtige ‘Revolution’. Alles ändernd[:] was schlecht war vertilgend, was gut ist schützend. Hätten wir wahre Volksführer, so müßten sie nationalsozialistisch sein”.¹⁹⁹

“Deutschvölkisch”, “vaterländisch gesinnt”, “nationalsozialistisch”: Uhse bedient zich dus al in een vroeg stadium – de twee laatste citaten stammen uit zijn eerste jaar in Bamberg, toen hij 17 jaar oud was – van een vocabulaire dat duidt op een diepgewortelde nationalistische attitude. “Deutschland zu dienen und Niemandem sonst”,²⁰⁰ luidde de gelofte waaraan hij zich op dat moment committeerde dan ook.

Bovenstaande uitspraken geven voldoende aanleiding om aan te nemen dat het niet zozeer zijn solitaire jeugd is geweest die hem bij zijn radicalisering parten heeft gespeeld, maar dat veel eerder zijn sociaal-genetisch profiel aan de basis ervan heeft gelegen. Hij was afkomstig uit een kleinburgerlijk milieu, behoorde tot de generatie die opgroeide gedurende de oorlogsjaren en had daardoor een jeugd gekend die gekarakteriseerd werd door honger en gebrek. Hij had bovendien door het ontbreken van mannen en vaders in zijn omgeving een duidelijk rolmodel moeten ontberen: van de groep van de leeftijd van achttien tot een jaar

¹⁹⁵ De *Deutschvölkische Schutz- und Trutzbund* komt voort uit de *Deutsche Schutz- und Trutzbund*. Haar doel was de bestrijding van het Jodendom. “Die tiefgreifende Umbruchphase nach dem Ersten Weltkrieg schuf einen günstigen Nährboden für antisemitische und völkische Propaganda. (...) Von seinen Mitgliedern forderte der DvSTb den Nachweis ‘arischer’ Abstammung, als Vereinssymbol diente das Hakenkreuz”. Tekst: DHM Berlin; bron: <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/weimarer-republik/antisemitismus/schutz-und-trutzbund.html>, stand: 17-10-2019. Vgl. m.b.t. de DvSTB ook: Brigitte Mihok (Red.); Wolfgang Benz (Hrsg.) (2012). *Handbuch des Antisemitismus. Judenfeindschaft in Geschichte und Gegenwart*. Band 5: Organisationen, Institutionen, Bewegungen. Berlin/Boston: De Gruyter, p. 211ff, en Walter Jung (2014). „Deutschvölkischer Schutz- und Trutzbund (DvSTb), 1919–1924/35“, in *Historisches Lexikon Bayerns*. Bron: [https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Deutschv%C3%B6lkischer_Schutz-_und_TrutzBund_\(DVSTB\),_1919-1924/35](https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Deutschv%C3%B6lkischer_Schutz-_und_TrutzBund_(DVSTB),_1919-1924/35), stand 25-10-2019.

¹⁹⁶ *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 7.

¹⁹⁷ *Ibid*, p. 17.

¹⁹⁸ Brief van Uhse aan zijn vriend Hans Severit, ongedateerd; aangenomen mag worden dat de brief uit de nazomer van 1921 stamt, kort na zijn vertrek uit Berlijn. *Uhse-Archiv*, AdK Berlin, Slg. 1.

¹⁹⁹ Brief van 23-11-1921 aan Hans Severit, *Uhse-Archiv*, AdK Berlin Slg. 17.

²⁰⁰ *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 25.

of vijftig stonden alle gezonde mannen aan het front, waardoor de wereld van opgroeiende jongens overwegend bestond uit vrouwen, kleine kinderen en bejaarde- en *kriegsuntüchtige* mannen. Daarnaast moet de blootstelling aan de onafgebroken stroom van propaganda in die jaren een rol gespeeld hebben bij de keuzes die hij heeft gemaakt. Een aantal contemporaine waarnemingen bevestigen dat.²⁰¹

c. Radicalisering als probleem van een generatie: de oorlog als katalysator voor extremisme

Zo signaleert Sebastian Haffner (1907-1999), generatiegenoot van Uhse, in zijn autobiografische *Geschichte eines Deutschen 1918-1933* dat het in de eerste naoorlogse jaren van alle leeftijdsgroepen de opgroeiende jeugd was, die het meest vatbaar bleek voor extreemrechtse ideeën. Hij wijt de populariteit van het nationaal-socialisme – hij beschrijft het vanuit zijn eigen ervaring - aan de volkomen indoctrinatie van de generatie die geboren was tussen 1900 en 1910 en die geen notie had van wat er zich daadwerkelijk op de slagvelden van de oorlog had afgespeeld.

Haffner constateert in het bovengenoemde boek, dat hij, als vluchteling terugkijkend op zijn eigen jeugd, in 1939 in zijn exilwoonplaats Londen heeft geschreven, dat de oorlog voor hem en zijn leeftijdgenoten, opgroeiend in een van honger, armoede en propaganda doordeesemde samenleving, door de heersende sfeer van irrationaliteit en oorlogsverheerlijking, “... ein großes, aufregend-begeisterndes Spiel der Nationen ...” geweest was,

... das tiefere Unterhaltung und lustvollere Emotionen beschert[e] als irgendetwas, was der Frieden zu bieten hat[te]; [...] das war 1914 bis 1918 die tägliche Erfahrung von zehn Jahrgängen deutscher Schuljungen; und das ist die positive Grundvision des Nazitums geworden. [...] Vieles hat dem Nazismus später geholfen und sein Wesen modifiziert. Aber hier liegt seine Wurzel: nicht etwa im “Fronterlebnis”, sondern im Kriegserlebnis des deutschen Schuljungen. Die Frontgeneration hat ja im ganzen wenig echte Nazis geliefert. [...] Die eigentliche Generation des Nazismus [...] sind die in der Dekade 1900 bis 1910 Geborenen, die den Krieg, ganz ungestört von seiner Tatsächlichkeit, als großes Spiel erlebt haben.²⁰²

Haffner ziet de oorzaak van de groei van het nationaal-socialisme en de gretigheid waarmee werd uitgekeken naar weer een nieuwe oorlog dus niet zozeer bij de terugkerende frontsoldaten, maar vooral bij die generatie die de oorlog *niet* bewust had meegemaakt, bij de jonge

²⁰¹ De kwestie van de “Erosion der Milieustruktur”, het verschijnsel dat de keuze voor een politieke richting of partij bepaald werd door het milieu waaruit men stamde, een fenomeen dat in Duitsland net als in vele andere landen opgeld deed, en dat in de jaren van de Republiek geleidelijk aan afkalfde, wordt hier buiten beschouwing gelaten. Een analyse van de implicaties ervan treffe men in Breuer (2010), p. 153ff.

²⁰² Sebastian Haffner (2001). *Geschichte eines Deutschen 1914-1933*. 8. Auflage. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, p. 22.

generatie die op geen enkel moment in haar leven de gebeurtenissen van de oorlogsjaren in een breder perspectief had kunnen plaatsen,²⁰³ geïndocctrineerd, opgegroeid met een “... kindische Wahnvorstellung, gebildet in den Köpfen von zehn Kinderjahrgängen und vier Jahre hindurch in ihnen festgenagelt ...”, de generatie die “... sehr wohl zwanzig Jahre später als tödlich ernsthafte “Weltanschauung” ihren Einzug in die große Politik halten [kann]”.²⁰⁴

Onkundig van Haffners waarneming verwoordt Uhse, als het kind dat hij toen net niet meer was, zijn teleurstelling over het ‘te laat’ geweest te zijn en laat zien dat de werkelijkheid over de oorlog, die in het begin van de jaren twintig voor de meeste Duitsers in haar volle omvang duidelijk was geworden, volledig aan hem en zijn leeftijdgenoten voorbij was gegaan: “Wir klagten zu jung gewesen zu sein für das große Abenteuer des Krieges, dessen siegloser Frieden uns nicht mehr atmen ließ”.²⁰⁵

Armin Mohler (1920-2003) legde kort na de Tweede Wereldoorlog in zijn analyse van het wezen van de *conservative Revolution*²⁰⁶ de oorzaak van het ontstaan van die nieuwe, anti-burgerlijke revolutionaire klasse bij diezelfde groep. Hij ziet hen eveneens als degenen die door hun leeftijd de oorlog ‘gemist’ hadden, als de groep die bereid was om haar doelstellingen, waarvan de ondergang van de Republiek van Weimar de belangrijkste was, te verwezenlijken door het voortzetten van de strijd tegen de veroorzakers van de nederlaag. Dat waren de *vaterlandslose Gesellen*, degenen die het *siegreiche Heer*²⁰⁷ de dolkstoot in de rug

²⁰³ Haffner heeft in retrospectief gelijk gekregen: waren de ‘Nazi’s van het eerste uur’, de oprichters en de partijleiding van de NSDAP, alsmede de leidinggevende echelons van de diverse partij- en krijgsmachtonderdelen over het algemeen wat ouder, geboren in de jaren tachtig en negentig van de negentiende eeuw, van degenen die carrière gemaakt hebben bij SS, SD en Gestapo, de hardliners, de *Hundertfünfzigprozentiger* die later zijn aangeklaagd en veroordeeld wegens oorlogsmisdaden, blijkt het overgrote deel te zijn geboren in het eerste decennium van de twintigste eeuw. Om een paar bekende namen te noemen: SS-baas Heinrich Himmler (1900-1945) en diens meedogenloze paladijn Reinhard Heydrich (1904-1942); SS-Obergruppenführer en directe medewerker van Heydrich Werner Best (1903-1989); Martin Bormann (1900-1945), Adolf Eichmann (1906-1962), Hermann Esser (1900-1981); de Beul van Polen Hans Frank (1900-1946); Ernst Kaltenbrunner (1903-1946); *die Hexe von Buchenwald* Ilse Koch (1906-1967); *the beast of Belzen* Josef Kramer (1907-1945); Heinrich ‘Gestapo’-Müller (1900-1945); Baldur von Schirach (1907-1974) en de ‘witte dood’ Franz Stangl (1908-1971), commandant van het vernietigingskamp Treblinka. Ook Horst Wessel (1907-1933) hoorde tot de generatie; zijn vroege dood heeft hem wellicht voor een plaatsje tussen de grootste misdadigers uit de geschiedenis behoed. Deze groep ‘jongeren’ is dus niet alleen oververtegenwoordigd in de onderdelen van de partij die verantwoordelijk waren voor de handhaving van de ideologische zuiverheid van de partij, maar scoort ook hoog op een schaal van immoraliteit en cynisme. Het aantal doden waarvoor zij verantwoordelijk kunnen worden gehouden loopt in de miljoenen. Bron: John Wistrich (1993). *Wer war wer im Dritten Reich. Ein biographisches Lexikon*. Frankfurt/Main: Fischer.

²⁰⁴ Haffner (2001), *Geschichte eines Deutschen*, p. 21.

²⁰⁵ *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 24.

²⁰⁶ In zijn *Die konservative Revolution in Deutschland 1918-1932*.

²⁰⁷ De *Oberste Heeresleitung* (OHL) verspreidde na de nederlaag van 1918 het gerucht dat het Duitse leger “im Felde unbesiegt” was, en dat de schuld van de nederlaag lag bij de sociaaldemocraten, bij de “vaterlandslose Zivilisten aus der Heimat”, die haar middels een *Dolchstoß* in de rug verraden had. Het gerucht is verworden tot de “Dochstoßlegende” of “-Lüge”.

hadden toegebracht, de burgerlijke middengroepen, en vooral de sociaaldemocraten die de revolutie van 1918/1919 hadden gedragen:

Die viereinhalb Kriegsjahre führen ganze Generationen in ihrer prägarsten Zeit in Landschaften, denen jede Beziehung zur bürgerlichen Welt fehlt. Der Bürgerkrieg der Jahre nach 1918 [...], im Grunde nichts anderes als eine Verlagerung des Weltkrieges auf eine andere Ebene, hat [...] die gleiche Wirkung. [...] Zudem erfaßt er jene Altersschichten, die für die Front noch zu jung waren.²⁰⁸

Niet alleen het naïeve ultranationalisme van de jongste naoorlogse generatie speelde dus volgens Mohler een rol bij het ontstaan van het nationaal-socialisme, ook hun verzet tegen de maatschappelijke groepen die zij verantwoordelijk achtten voor de ondergang van Duitsland en voor de deplorabele staat waarin het land zich bevond - de traditioneel-nationalistische, "altkonservatieve"²⁰⁹ burgerij en de democratische partijen – was van belang. Ook Uhse's Oberlandgroep, waarvan de oudste deelnemers rond de twintig waren, leefde in de overtuiging dat juist de burgerij verantwoordelijk was voor de nederlaag, en dat ze daarop afgerekend moesten worden: "Wir tranken aus den steinernen Krügen große Schlucken auf den Tod der Bürger ...".²¹⁰

Uhse heeft de marsroute door het leven zoals hij die tot zijn overgang naar de KPD heeft gevolgd gepresenteerd als het gevolg van een aantal door hem persoonlijk afgewogen keuzes. De hierboven aangehaalde getuigenissen – er zijn er nog vele meer²¹¹ – wekken echter sterk de indruk dat ze vrijwel naadloos passen in het hier geschetste profiel van de door het ontbreken van een 'normale' sociale context gedurende de oorlogsjaren in psychosociaal opzicht geschonden en daardoor ideologisch op drift geraakte jongere. En hoewel Uhse dat suggereert, is er waarschijnlijk geen sprake geweest van een reeks autonome beslissingen die hem in de richting van het nationaal-socialisme hebben gemanoeuvreed. Veel aannemelijker is dat hij, en met hem vele van zijn generatiegenoten, in de stroom van de geschiedenis

²⁰⁸ Armin Mohler (1989). *Die konservative Revolution*, p. 41.

²⁰⁹ Sontheimer onderscheidt als hoofdstromingen de *alte-* en de *neue Nationalisten*. 'Alter Nationalismus bedeutet die Fortsetzung alter, konservativ-nationalstaatlicher Traditionen in den neuen Verhältnissen der neuen Republik'. Dit waren overwegend reactionaire „Anhänger der gestürzten Schichten“, met onmiskenbaar *Wilhelminische* wortels. „Der neue Nationalismus war hingegen wirklich etwas Neues: [sie] behauptete, seine Feuertaufe im Kriege empfangen zu haben“, en kenmerkte zich door een „virulenten Ablehnen des Wilhelminismus, das man mit dem Geist eines krassen Materialismus und Spießbürgertums identifizierte. In ihm war fraglos auch der Geist der Jugendbewegung lebendig“. Kurt Sontheimer (1978). *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik*. München: DTV, p. 27 – 29.

²¹⁰ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 31.

²¹¹ Vgl. hierover bijvoorbeeld Arndt Weinrich (2012). *Der Weltkrieg als Erzieher: Jugend zwischen Weimarer Republik und Nationalsozialismus*. Essen: Klartext; W. von Leyden (1984). *Growing up under the Weimar Republic, 1918-1933: reflections on personal identity and the past*. New York: Vantage Press, en Wolfgang Emmerich (1975). *Proletarische Lebensläufe: autobiographische Dokumente zur Entstehung der Zweiten Kultur in Deutschland. 2, 1914 bis 1945*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.

als vanzelf in de armen van een ideologie is gedreven die een passend onderdak bood aan de ideeën die bij hem en onder zijn leeftijdgenoten leefden over hoe de Duitse samenleving na de vernedering van de opgelegde vrede moest worden ingericht. Die vertoonde, niet toevallig, een duidelijke verwantschap met het nationaal-socialisme zoals dat na 1925 zijn definitieve vorm begon te krijgen. In plaats van de *Sonderweg* die hij suggereert te hebben afgelegd, lijkt het erop dat de route die hem tot die overtuiging heeft gebracht eerder prototypisch is geweest.

Met die leef- en denkwereld in zijn bagage ondernam Uhse de volgende stap in zijn leven, en werd, op instigatie van zijn vader, leerling-journalist in het Beierse Bamberg.